

сини стосовно робочої сили як індивідуальної власності вже на базі багатоманітності форм власності на засоби виробництва та більшої свободи особистості, що відповідає тенденціям та принципам загальноекономічного розвитку держави.

Гриненко А. М., канд. екон. наук, доц.
Київський національний економічний університет

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОЦІНКИ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

У серпні 2001 року Україна відзначила 10-ту річницю своєї незалежності, а разом із тим і нового проголошеного курсу на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки. Пройдений шлях позначений як здобутками, так і помилками. На жаль, ані світова наука, ані практика не мають жодного проекту переходу планової економіки в ринкову. Проте існує багато літератури і живих прикладів щодо переходу від соціалістичного суспільства до капіталістичного.

На сьогодні достовірно відомо, що всі країни, які в післявоєнний період здійснили економічне чудо, як-то Західна Німеччина, Японія, нові країни Південно-Східної Азії, йшли самобутнім шляхом, як враховуючи при цьому існуючий передовий досвід, так і випереджаючи його і збагачуючи цим світову практику.

Для України, що мала командно-адміністративну модель економіки, важливо враховувати, що в різних країнах для здійснення реформ потрібно було прикладати різні зусилля і відповідно впливати на різну кількість економічних параметрів (а значить і економічних процесів). Так, у суспільствах з високорозвиненим ринковим середовищем з метою його реформування достатньо вплинути на невелику кількість параметрів — і результат буде досягнутий. У країнах з нерозвиненим ринковим середовищем масштаб трансформаційних впливів набагато зростає, що потребує значних зусиль реформаторів. І, звичайно, значних реформаторських зусиль потребують держави, які подібно до України, стали на шлях реформ, практично не маючи елементів ринкового середовища.

В Україні важливо не просто розширити рамки приватної власності. Недостатньо для цього і лібералізації цін. Необхідні, крім цих умов, ще і глибока демонополізація зі структурними зрушеннями, і подолання тоталітарних властивостей держави, викорі-

нення мафіозного контролю над підприємствами і створення масового підприємництва як важливого прошарку у суспільстві.

У цій статті і ставиться питання про певну інвентаризацію процесів і явищ, охоплених і неохоплених прямим реформаторським впливом у контексті взаємодії економічного і соціально-політичного.

На цьому короткому — майже 10-річному — шляху можна виділити певні етапи з своїми досягненнями і прорахунками. Так, перший етап пов'язаний з певною ейфорією незалежності і надіями на швидку побудову заможного життя на ринкових засадах в економіці (згідно з оцінками авторитетних експертів США і Західної Європи Україна в 1991 році мала найвищий потенціал (економічний і науково-технічний) щодо трансформації в ринкове середовище).

Перший Президент України Л. М. Кравчук і його уряд зробили немало для становлення незалежності України та її входження в світову і європейську спільноту. Проте багато було допущено і помилок на старті переходу до нового механізму господарювання і соціального устрою молодій державі.

Першою перешкодою на шляху до ринку, згідно з існуючою тоді в суспільстві думкою, була держава з її тотальним втручанням і командно-адміністративними методами управління. До того ж, як пишуть прибічники неоліберальних теорій, держава — це лише перешкода на шляху до ринкового успіху. Послаблення її ролі, мовляв, і забезпечує економічне зростання в умовах ринку.

Але насправді це твердження не зовсім правильне, адже саме небувало в історії Заходу і США посилення ролі держави дозволило, починаючи з середини 30-х років, успішно виходити з економічних криз, забезпечувати розвиток науки й освіти як факторів економічного зростання, долати в минулому вбивче для капіталу соціальне протистояння класово-полярних сил суспільства.

Адміністрування як головний важіль управління в державі командно-адміністративного типу для умов ринкової економіки і її перехідного періоду певною мірою свідчить про слабкість і непридатність його для нового курсу. І потрібно погодитись, що не в силі адміністративного або стимулюючого нажиму проявляється дійсна дієздатність держави, а в здатності використовувати опосередковані способи впливу на ринкову поведінку його суб'єктів. Саме на такій основі й виникло знамените «японське чудо», яке альтернативно називали «чудом» поєднання бізнесу і держави.

Розвиток нового явища — «бізнесу» в українській економіці багато в чому здійснювався без цієї опосередкованої ролі держави і був майже пущений на відкуп стихії. Цьому багато в чому

сприяла і пануюча в світі універсальна концепція МВФ про те, що для успішної економічної діяльності країн, які перебувають на стадії ринкової трансформації, потрібні стартова відкритість і всестороння лібералізація, реструктуризація економіки за рахунок приватизації, макроекономічна стабілізація з подальшим економічним зростанням.

Однак такий початок нерідко може бути згубним для країн з відсутніми паростками ринкових стосунків. При цьому країна не може роками, а то і десятиліттями «видужати» від цього стартового згубного впливу.

У такій ситуації вихід із становища, як правило, пов'язується лише з витісненням вітчизняного зароджуваного бізнесу іноземним. Вітчизняному уготована роль суто компрадорська, тобто обслуговуюча чужий капітал. Звичайно, підвищення рівня життя народних мас у таких умовах не відбувається. А навпаки, йде швидке збідніння значної більшості населення.

На відміну від цього країна, що має сильну і незалежну державу, дозволяє собі вже на старті ставити національний інтерес в основу своєї політики. Вона знаходить у собі сили вистояти і взяти під захист паростки молодого експортного і потрібного для внутрішнього попиту вітчизняного виробництва.

Лібералізація при цьому наперекір вказівкам, провадиться лише за умови зростання конкурентоздатності власної продукції, те ж саме можна віднести і до приватизації. Ціни та інші економічні важелі іноді 10—15 років тримаються під контролем держави і лише поступово відпускаються.

Українська ж лібералізація обернулася для народу значними збитками, знеціненням вкладів, масовим зубожінням, появою і зростанням безробіття, зупиненням вітчизняних підприємств, затоваренням власного ринку іноземною продукцією.

Проте як результат першого, багато в чому шокового етапу переходу до ринку в Україні з'явився новий суспільний прошарок — це підприємці, або бізнесмени. Звичайно, саме по собі його формування для України і колишніх пострадянських держав, повністю позбавлених паростків легального підприємництва, завдання досить актуальне і постає досить гостро на старті ринкових перетворень. Питання, бути чи не бути успішними ринковим реформам, тут якраз і спираються на дану проблему.

Стихийне формування буржуазії, розтягнуте щонайменше на десятиліття, могло б обернутись явною невдачею: крахом і економічним і соціальним. Це Угорщина і Польща, як і інші країни

Центральної Європи, могли собі дозволити покластися на природний перебіг подій, вони мали значний приватний сектор. Крім того, в них «досоціалістичне» покоління буржуа різних «калібрів» виявилось поки ще «боездатним».

Для України як пострадянської держави на початку 90-х років це питання постало досить гостро. Але політичне рішення для реалізації цього курсу було досить незвичайне і, можна сказати, згубне для ринку. Установка була зроблена, по-перше, на легалізацію ділків тіньової економіки і, по-друге, на спеціально створені механізми полегшеного по своїй суті перекачування величезних багатств до кишень тих, хто наспіх назвався підприємцем і опинився біля місця «роздачі» грошей. Зрозуміло, в цих випадках першими з'явилися ділки тіньової економіки.

Кажуть, що ці люди справді підприємливі, що їх у тінь загнала командна система. Нема в цьому сумнівів, що це саме так. Але разом із тим ясно й інше: ці люди, діючи роками в кримінальних обставинах, самі в загальній своїй масі стали злочинцями, злились зі злочинською мораллю, з практикою корупції та хабарництва. Та і влада в ці роки стала мафіозною, що в умовах легалізації тіньовиків створило в суспільстві всепроникаюче, відкрите криміногенне середовище. Зрозуміло, ринок за таких умов не міг бути нічим іншим як зосередженням легітимної криміналістики. І все чесне, здорове, енергійне, що під тиском ринулось у сферу підприємництва, неминуче втягувалось у цю домінуючу прірву.

Кроки, розраховані на рекрутування підприємців на двох вищезазначених напрямках, були досить різнобічні.

Серед них як деякі найважливіші віхи можна назвати:

- масове амністування осіб, що здійснили економічні злочини;
- створення кооперативів зі значною питомою вагою колишніх кримінальних злочинців. Преса тих часів повідомляла про поповнення кооперативів кримінальними елементами на 20 %. Визнавалось, що приблизно такий процент складають і особи сумнівної репутації і без певних занять;
- масове ідеологічне супроводження процесу легалізації тіньовиків як перших ластівок ринкового середовища;
- видача кооперативам значних кредитів, які завчасно не були повернуті, а потім списані і т. п.;
- дозвіл на перетворення безготівкових грошей у готівку;
- масове створення при фабриках і заводах комерційних структур, що перепродували товари за значно (багатократно) завищеними цінами;

- відкриття кордонів для хаотичного вивезення дефіцитних товарів;
- лібералізація цін на початку 1992 року і знецінення збережень основної маси населення; те, що пішло від одних, перейшло до інших;
- автоматичне включення механізмів високої інфляції, що сприяло відтворенню доходів багатих і злиднів бідних;
- масовий вплив капіталів за кордон на рахунки багатих співвітчизників та їхніх партнерів;
- тотальне обкладення підприємницьких, а часто і державних структур поборами з боку рекету;
- масове поглинання коштів населення, що «лопнули», трасами і т. д.

Перелік цей далеко не повний, але і він переконує, що спочатку свідоме «творення підприємництва» владними структурами швидко змінилось вибуховою і стихійною, небаченою за глибиною і масштабами хвилею диференціації суспільства на багатих і знедолених. Іншою і не могла бути доля замислу, замішаного на корисливих, вузько кланових інтересах спілки владних структур і кримінальних ділків тіньової економіки.

У фіналі ми отримали буржуазію, яка до всіх негативних рис своєї дореволюційної прарідні додала нові досить небезпечні для долі ринку і капіталізму.

По-перше, потрясаюча світ криміногенність. Такого, звичайно ж, не знала буржуазія XIX — початку XX ст., а з урахуванням кримінальності — не знав і світ.

По-друге, відсутність творчих засад. І справа тут не тільки у відсутності умов і стимулів для інвестування капіталів у виробництво, не тільки у «вирощуванні» новітніх буржуа цілковито на посередництві, торгівлі і фінансових спекуляціях, на компрадорському обслуговуванні іноземного капіталу. Суттєве інше: це майже стовідсоткове отримання новими багатими значного капіталу буквально на пустому місці, шляхом пограбування народу і перерозподілу на свою користь (і на користь зарубіжних партнерів) національного багатства країни.

По-третє, це рекордний відрив купки багатіїв від свого народу. Вважається, що восьмикратний відрив 10 % верхніх багатих від 10 % нижніх бідних — це вже ненормально, що після десятикратного відриву обстановка вибухонебезпечна. Українські багаті, як і росіяни, ще в 1994 році переступили одинадцятикратний рубіж і потім, «турбуючись про свою країну», досягли двадцятисемикратного, вони винесли показники диференціації і в да-

леке зарубіжжя. Щоб ніхто не бачив і не відібрав. Адже ті, хто швидко розбагатів, відібравши і поділивши надбання народу, вправі остерігатись, щоб і з ними не повелись таким же чином. Удома (на батьківщині) залишили тільки дрібні деталі, як-то рекорди книги Гінесса за числом мерседесів на душу буржуазного населення.

Звичайно, з нашими зручними традиціями і тут можна все списати на ціну, заплачену за ринок. Можна, якби не досвід інших країн, що перебували не в кращому стані. Так, у Китаї суб'єктивні передумови переходу до ринку в чомусь були навіть гірші наших. Народ деморалізований і розбещений «культурною» революцією, відсутність масиву кваліфікованих кадрів і багато чого іншого здавалось би заважало створенню прошарку підприємців. Але там, на відміну від України, мала місце установа на масштабне виділення в число підприємців активної молоді. Буквально на кожному підприємстві виділялись молодіжні групи, і вони наділялись засобами і ресурсами, робочими місцями та іншими видами підтримки, в т. ч. з боку держави. Вирушаючи у вільне підприємництво, ці групи, а в них увійшли мільйони, якраз і склали ядро здорового, успішного підприємництва, що визначило в Китаї іншу, ніж в Україні, долю економічних реформ.

Що стосується нашої буржуазії, то вона у разі подібного розвитку укорінених тенденцій може стати не тільки гальмом для економічних трансформацій, а й джерелом згубних для України соціальних потрясінь. Необхідно якнайскоріше оптимізувати поведінку нових багатих на всіх вибухонебезпечних напрямках.

Тому і не дивно, що в політиці другого Президента України значна увага приділяється саме боротьбі з корупцією й організованою злочинністю як наслідками стихійної політики в ринкових перетвореннях.

Проте випущеного з «пляшки мафіозного джина» не так легко приборкати. Та і кадровий потенціал багато в чому виявився недієздатним у швидко наростаючих кризових умовах з супроводжувальною криміногенністю. Це Чехія могла собі дозволити прийняти на своєму парламенті рішення про заборону працювати в державних установах колишнім членам Комуністичної партії. І тільки при досягненні 5 % приросту ВВП в економіці країни (через 5 років) ця заборона була скасована.

Інша справа в Україні. Тут більшість управлінців донедавна керувались марксистсько-ленінською ідеологією і будували комуністичне майбутнє, а в серпні 1991 року, змінивши державний прапор і герб, активно взяли за побудову соціально орієнтова-

ного ринкового суспільства, при цьому в більшості своїй на власний розсуд.

Це значною мірою послужило гальмом в реалізації ринкової політики через свої структурні підрозділи в органах системи державного управління. До того ж, другому Президенту України Л. Д. Кучмі завдали немалих клопотів кадрові питання, які продовжують бути актуальними і під час другого строку президентства.

Значним здобутком і добрим підґрунтям у формуванні нового кадрового потенціалу управлінців є створення Академії державного управління (АДУ), яку 7 років тому започаткував Президент України. В Києві та в 4-х філіалах — Дніпропетровську, Львові, Одесі, Харкові одночасно навчаються більш як 1000 майбутніх магістрів державного управління. Підготовлені за ці роки декілька тисяч управлінців є доброю опорою і запорукою успішної державної політики на всіх ланках виконавчої влади.

Безумовно, державна політика, здійснюючись у сьогоденні, повинна бути спрямована в майбутнє. Проблема відсутності стратегії розвитку нашого суспільства, і перш за все економіки, на нових ринкових засадах зі збереженням соціальної орієнтації мала значні негативні результати. Короткострокові управлінські рішення та установки, якими керувались уряди при попередніх спробах перейти від адміністративно-командної економіки до ринкової, тактичні заходи, спрямовані на подолання кризи, виявились недостатніми, неефективними і часто призводили до протилежних наслідків.

У сучасних умовах, коли народ відчув ціну ринковим перетворенням, проявивши при цьому неабияку терплячість і стійкість, діяти наосліп не просто згубно, а й небезпечно. Для цього потрібно визначити конкретні цілі та параметри розвитку держави та суспільства, розраховані на термін 15—20 років, і на їхній основі розробити найбільш прийнятні і реальні шляхи їх досягнення з урахуванням ресурсного забезпечення, змін внутрішніх і зовнішніх чинників.

Державна політика, дії законодавчої влади мають впливати з необхідності досягнення визначених параметрів, а не навпаки — підганятись під управлінську, політичну кон'юнктуру.

Розроблені в останнє десятиліття програмні документи поки що далекі від реальності і можливостей дійсної реалізації, хоч і спрямовані на пошук і місце України в міжнародному розподілі праці в ХХІ ст. і механізмів її інтеграції у світове співтовариство.

Без бачення перспектив розвитку, стратегічних цілей і пріоритетів неможливо ефективно вирішувати питання стабілізації соціально-економічної ситуації і досягнення економічного зростання.

Саме науково обґрунтований програмний підхід до державної соціально-економічної політики є доброю основою у виробленні стратегічних завдань стабілізації економічної ситуації в Україні і виходу її економіки на траєкторію сталого розвитку. Ці стратегічні орієнтири як деталізація і конкретизація завдань у межах кожного етапу, за умови їх схвалення Верховною Радою України будуть реалізовуватись на всіх рівнях виконавчої влади і також повинні бути схвалені, зрозумілі і підтримані всім населенням. Це конче необхідно для підняття авторитету державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в їх управлінні економічним життям на нових ринкових засадах.

Загалом, підводячи підсумок оцінці ліберальних реформ в умовах України, слід зазначити, що вони завдали не лише шкоди і мали не лише негативні наслідки. Негативні тенденції соціально-економічного розвитку 1991—2001 років стали наслідком не власне ринкових реформ, а не завжди послідовної політики їх проведення тим чи іншим урядом при першому і другому президентах України, тобто були зумовлені причинами переважно суб'єктивного характеру. Програмно-цільовий підхід до соціально-економічної політики держави виключить можливість такого волюнтаризму і непослідовності.

Серед позитивних економічних зрушень в українській економіці, важливих з точки зору її ринкових перспектив, слід вважати:

- роздержавлення власності, появу недержавного сектору економіки і прошарку приватних підприємців, серед яких не всі відповідають зазначеним вище негативним характеристикам;
- зародження національних ринків товарів, праці і капіталу з переважно ринковим ціноутворенням;
- введення з вересня 1996 року нової грошової одиниці — гривні, становлення національної фінансово-банківської системи і в цілому регулювання валютного ринку;
- диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків, появу нових каналів торговельного та інвестиційного співробітництва;
- підвищення рівня економічної проблеми в цілому.

Як певний позитив можна оцінити також перевірену на практиці здатність держави, підприємницьких структур і населення витримувати безпрецедентні економічні труднощі — гіперінфляцію, постійні неплатежі, соціальну незахищеність тощо.

Можна вже говорити про певний імунітет нації до спонтанних дій органів управління економікою, який, щоправда, може обернутись остаточною зневірою і байдужістю до власної долі (соціологічні опитування населення вже виявили такі настрої у значній частки громадян України). Тому важливо, щоб ця витривалість була доповнена ініціативою і волею до кращого життя.

Але перелічені вище здобутки на тлі триваючого постійного щорічного спаду ВВП можуть бути на сьогодні дуже слабкою втіхою. Починаючи з 1994 року триває постійне зменшення щорічних темпів економічної активності: по ВВП з 23 % за 1994 рік до 1,7 % за 1998 рік, по промислового виробництва — від 27 % до 1,5 %. У своєму непослідовному і безсистемному реформуванні ми втратили час і не використали свого шансу.

Однак успіх тактичних превентивних заходів українського уряду, відносна політична і соціальна стабільність у суспільстві дозволяють розраховувати на подовження терміну певної макроекономічної стабільності. Але чи стимулюватиме вона пожвавлення й економічне зростання, якщо цього не вдалось досягти у більш сприятливих з традиційної макроекономічної точки зору умовах 1996—1997 років? Очевидно, тут слід шукати інших стимулів та важелів, як-то стабільне законодавство, насамперед податкове (Концепція нової податкової політики розроблена, обговорювалась, але, на жаль, ще не прийнята Верховною Радою України), активне залучення інвестиції тощо. Тільки тоді економічна політика дасть свої плоди.

Серйозною перешкодою для економічного розвитку є гіпертрофовані диспропорції між реальним і фінансовим секторами економіки, а також у середині кожного з них. Рекордними темпами зростає внутрішній і зовнішній борг із сумнівними перспективами не тільки його погашення, а й обслуговування. Вже зараз на ці потреби йде відповідно 4,7 і 7,3 % ВВП.

Криза внутрішнього інвестування набула рис системної. Прямі й іноземні інвестиції не йдуть в Україну, лишаючи вітчизняний ринок на відкуп портфельним інвесторам-спекулянтам. Зовнішні кредити міжнародних фінансових організацій вкрай потрібні для економіки перехідного типу, разом із тим вони виконали і негативну роль — скували ініціативу в пошуку альтернативних, насамперед внутрішніх джерел фінансування суспільних потреб. Такий резерв у нас ще є, адже, за оцінками фахівців, сьогодні поза банківською системою України перебуває близько 7 млрд дол. США. Ці кошти могли б врятувати ситуацію, але потрібно створити умови, щоб вони працювали і давали прибуток на легальній

основі. За свідченням фахівців нелегальна, або тіньова, економіка складає від 40 до 60 % і її обслуговує значна частка як іноземної, так і вітчизняної валюти.

Інвестиційна політика держави повинна враховувати як можливості внутрішнього заощадження, так і перспективи акумуляції капіталів з інших країн. Світовий досвід доводить найвищу ефективність і надійність такої інвестиційної стратегії, яка основними джерелами визнає вітчизняний капітал, включаючи той, що перебуває за кордоном.

Отже, одним із першочергових завдань на сьогодні виступає створення в Україні потрібних і достатніх умов для використання внутрішніх джерел фінансування потреб господарського комплексу країни, поєднання фінансової сфери зі сферою реальної економіки.

Одним із внутрішніх джерел коштів для інвестування економіки в сферу реальної економіки є проведення конструктивної політики скорочення державного споживання. Це одна із суперечностей сучасної ситуації в українській економіці: зростання державного споживання відбувається при одночасному падінні ВВП. Започаткована Президентом України програма здійснення адміністративної реформи відповідно до сучасних вимог та потреб поки що не дала бажаних результатів як в економії витрат на державне управління, так і в підвищенні його ефективності.

У цілому саме інвестиційні потоки можуть або повністю знекровити національну економіку, оминаючи її реальний сектор, або запустити дійові механізми економічного розвитку. Тому актуальною є розробка національної інвестиційної програми з виявленням реальних мотиваційних механізмів стосовно конкретних суб'єктів інвестування, визначення обґрунтованих обсягів, раціональної структури, напрямків, форм, пріоритетних об'єктів.

Але передумова будь-якого заохочення інвестицій в Україні — припинення, а на перших порах суттєве обмеження відпливу капіталів за кордон.

Важливим завданням сучасної соціально-економічної політики є відродження платоспроможного сукупного попиту, що за світовими нормами вважається найефективнішим і найдоступнішим кроком до оживлення виробництва і створення передумов для нормального руху товарів і грошей на ринку.

Грошово-кредитна політика, яка має за мету економічну стабілізацію, повинна здійснюватись не в межах вузької і малоєфек-

тивної взаємодії: «стискання грошової маси — зменшення відносного бюджетного дефіциту — скорочення попиту — зниження інфляції», а в ширшій системі: «накопичення капіталу — розширення попиту — зростання зайнятості і виробництва — зростання бюджетних доходів — скорочення бюджетного дефіциту — зниження інфляції».

Потрібно переглянути засади політики стабілізації, і починати треба з оздоровлення фінансів підприємств і галузей, із розв'язання проблеми формування і цільового використання інвестиційного потенціалу виробничої сфери, відтворення і накопичення капіталу на новій технічній основі.

Головним завданням поточного періоду і в перспективі слід визнати надання керованості процесам, що відбуваються в економіці і в соціальній сфері України. Тільки тоді можна сподіватись на зменшення кризових явищ в економіці нашої країни.

Ласкавий А. О., канд. екон. наук, доц.
Київський національний економічний університет

ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2000 році реальний обсяг ВВП в Україні зріс на 6 %. Його абсолютний приріст становить 7627 млн грн, або 1,4 млрд доларів. Позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами — 616,5 млн доларів, або 3349,1 млн грн, а чистий приріст іноземних інвестицій — 583,7 млн доларів, або — 3171 млн грн. Отже, приріст ВВП за рахунок цих складових становить 5,31 %. Таким чином, на решту складових ВВП припадає тільки 0,87 % його приросту. Що ж стосується особистого споживання як складової ВВП, то його рівень знизився, оскільки реальна заробітна плата проти 1999 року знизилась на 0,9 %. Прихованою формою безробіття сьогодні в нашій економіці вражені 53 % зайнятих. Обсяги повного прихованого безробіття в 2000 році перевищували 11 млн. Експорт товарів становив 51 % від ВВП, і 87 % цього експорту припадає на сировинні ресурси. Отже, 87 % робочої сили, що працює на експорт, складають працівники тільки першого рівня зайнятості. Якби стадійність обробки в цих галузях була піднята до рівня готової продукції, то це дозволило б знизити рівень прихованого безробіття не менш як на 30—40 %. Наприклад, щорічно вивозиться за кордон весь урожай соняшнико-